

К48

3792-р

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

КЛЕЙМЕНОВА ТЕТЯНА В'ЯЧЕСЛАВІВНА

УДК 821.161.2.09: 37

**ПОЕТИКА «ВЧИТЕЛЬСЬКОЇ» ПРОЗИ
МАРІЇ КОЛЦУНЯК ТА ІВАНА САДОВОГО**

10.01.01 – українська література

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2014

10952

НБ НПУ ім. М.П.Драгоманова

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі української літератури Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
ПОГРЕБЕННИК Володимир Федорович,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
завідувач кафедри української літератури

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
КІРАЛЬ Сидір Степанович,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України,
професор кафедри української, англійської і
латинської мов імені М. О. Драї-Хмари

кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
КРАВЧЕНКО Андрій Євгенович,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка
НАН України, старший науковий співробітник
відділу української літератури ХХ століття

Захист відбудеться «27» червня 2014 року о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.22 Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9, ауд. 232

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9)

Автореферат розісланий «23» травня 2014 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. А. Пахарєва

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Художня творчість письменників, які були педагогами, самозречено працювали в галузі освіти задля культурного розвитку й національного відродження рідного народу, залишається своєрідною і належним чином не дослідженою частиною національної літературної спадщини. Знані літератори І. Нечуй-Левицький, подружжя Грінченків, Є. Ярошинська, О. Маковей, Б. Лепкий, Дніпрова Чайка, Марійка Підгірянка, К. Малицька, А. Крушельницький, М. Матіїв-Мельник, Степан Васильченко, С. Черкасенко, М. Стельмах, Григор Тютюнник – далеко не повний перелік талановитих творців української «вчительської» прози. Цим неканонічним терміном визначаємо не лише масив літературних спроб педагогів, який тематично охоплює насамперед проблеми школи, учителів та учнів, а й сукупність прозових художніх творів на інші теми письменників-педагогів.

У радянських умовах чимало імен таких митців підлягли ідеологічному табу. Національні мотиви їх творчості замовчувалися, а її гостроактуальна проблематика ретушувалася в необхідному для режиму ідейному висвітленні. Таким чином, творчий доробок цілого пласту письменства випадав із літературного «канону майстрів» і літературознавчого обігу. Тільки у XXI ст. деякі з них, як-от репрезентанти «вчительського письма» в його жіночому і чоловічому варіантах Марія Колцуняк (1884 – 1922) та Іван Садовий (1890 – 1954), почали повертатися з небуття в наукове осмислення й читацький вжиток. Доцільність аналізу в одному дослідженні творчості цих літераторів-педагогів зумовлена тим, що вони належали до західноукраїнського етнокультурного регіону та літературної доби перших десятиліть XX ст., жили й працювали за особливих суспільно-історичних обставин. Вивчення їхніх художніх систем сприяє здобуттю більшої повноти науково-об’єктивних знань про західноукраїнську «вчительську» прозу вказаного часу.

Дослідження художнього надбання учительки з Покуття, перекладача та прозаїка М. Колцуняк, дочки відомого українського етнографа, фольклориста й педагога Миколи Колцуняка, серйозно ускладнює відсутність повного науково-критичного видання її творів, незначна кількість критичних відгуків навіть у галицьких виданнях. У 60-их рр. XX ст. творчість письменниці, представлену малою прозою, повістями та перекладами, вивчали літературознавці О. Мороз і Р. Кирчів; у публікаціях вони охарактеризували проблематику, персональний світ, визначальні стильові риси її літературного доробку. Р. Кирчів упорядкував і підготував до видання книгу кращих белетристичних творів М. Колцуняк «Настрічу сонцю золотому» (2004). У вступній статті й примітках до цього видання вчений окреслив історію публікацій творів письменниці, наголосив на реалістичному характері трактування явищ дійсності, драматизмі ситуацій і характерів, ліризмі епіки М. Колцуняк. Отже, знання про літературну діяльність письменниці мають здебільшого загальний інформативний характер.

Не була предметом ґрунтовного вивчення вітчизняних філологів і творча спадщина Івана Садового (найбільш уживаний літературний псевдонім Івана Федоровича Федорака), педагога та письменника, драматурга та прозаїка, уродженця с. Іллінці Снятинського району Івано-Франківської області,

депортованого в 1947 р. радянською владою. Початком наукового дослідження творчості Івана Садового стали розвідки, рецензії, студії Є.-Ю. Пеленського, М. Лімницького, І. Огієнка, Л. Ясінчука, які визначали її художню цінність, вплив педагогічного фаху на формування індивідуального стилю прозаїка, уміння передати факти дійсності крізь призму власних почуттів. У незалежній Україні досліджено життєвої, педагогічної і літературної діяльності Івана Садового було присвячено низку виступів друком Т. Виноградника, Я. Гояна, М. Дідуха, І. Дмитрівця, І. Крайнього. У науково-публіцистичних виданнях Т. Виноградника «Великої правди учитель» (2004) і «Дорога у зоряний світ» (2007) окреслено ідейно-тематичний діапазон і виховний потенціал творчості письменника.

Отже, стан наукового дослідження проблеми вказує нині лише на початок її розробки відповідно до вимог сучасного наукового літературознавства. Недостатня увага вчених до літераторів «другого ешелону» (В. Дончик) спричинює певну вразливість теоретичних узагальнень, неповноту рецепції здобутків національного літературного процесу. Актуальність пропонованої дисертації зумовлена тим, що в українському літературознавстві ще не напрацьовано концептуального підходу до поняття «вчительської» прози, хоча в історії вітчизняної літератури представлено чимало імен письменників-педагогів. Своєчасність роботи викликана також браком сучасних поетологічних досліджень творчої спадщини М. Колцуняк та Івана Садового на тлі доби, відсутністю спеціальної системної праці, присвяченої особливостям ідейного змісту й художньої форми епічної творчості цих митців, їхньому індивідуальному внеску в українську «вчительську» прозу перших десятиліть ХХ ст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами кафедри. Дисертація виконувалась як складова частина комплексного дослідження «Шляхи розвитку української літератури ХVI – ХХ ст.», над яким працює колектив кафедри української літератури Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Тему дисертаційної роботи затверджено на засіданні Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 11 від 27 квітня 2010 р.) та схвалено Науковою координаційною радою «Класична спадщина та сучасна художня література» НАН України (протокол № 4 від 22 червня 2010 р.).

Мета дисертації – осмислити поетику епічного набутку західноукраїнських літераторів-педагогів Марії Колцуняк та Івана Садового, визначити ідейно-стильову самотність «вчительської» прози цих письменників, їх місце в літературному процесі першої третини ХХ ст.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- розкрити феномен «вчительської» прози й характерні риси творчості літераторів-педагогів кінця ХІХ – перших десятиліть ХХ ст.;
- охарактеризувати проблематику, композиційно-сюжетні особливості, індивідуальний стиль малої прози М. Колцуняк;
- з'ясувати ідейно-стильову самотність, характерологію, специфіку психологізму повістей письменниці;
- дослідити жанрову, ідейно-тематичну своєрідність і стильові доміанти малої та повістєвої прози Івана Садового;

- висвітлити особливості організації викладових форм та ефективність образотворення в повістях епіка, майстерність белетриста у моделюванні дійсності засобами сатири й гумору;

- визначити спільне й відмінне в поезиці «вчительської» прози двох авторів, місце епічного набутку М. Колцуняк та Івана Садового в історії української літератури досліджуваного періоду.

Об'єкт дослідження – «вчительська» проза М. Колцуняк та Івана Садового в контексті доби, прикмети їх творчих індивідуальностей.

Предметом дисертаційної роботи є особливості поезики прози літературів-педагогів М. Колцуняк та Івана Садового, її структуротвірна та характерокреаційна реалізація, самотутні риси їх художнього мовостилію.

Для досягнення мети й розв'язання поставлених завдань у дисертації в різних її частинах застосовувалися такі основні **методи** дослідження: порівняльно-історичний (дав змогу з'ясувати місце «вчительської» прози М. Колцуняк та Івана Садового в історії української літератури кінця ХІХ – перших десятиліть ХХ ст., спільні риси творчості письменників і вплив на них інших літераторів, у т. ч. педагогів), культурно-історичний (для виявлення умов, за яких формувався й розвинувся літературний талант письменників), біографічний (з метою простеження впливу біографічних й автобіографічних фактів на творчу манеру митців і проблемно-тематичні домінанти їхньої прози), психологічний (спрямований на з'ясування специфіки психологізму творів, психологічної інтерпретації митцями персонажного світу), естетичний (для визначення художньо-естетичної значущості досліджуваних творів, розгляду їх відповідно до категорій естетики та окресленого нею діапазону ціннісних орієнтацій). Окрім того, використовувалися проблемно-тематичний (при висвітленні кола тем, проблематики творів), текстуальний і контекстуальний аналізи (для визначення індивідуального стилю письменників, зокрема сюжетно-композиційних і мовних особливостей творчості, засобів відображення дійсності та образотворення), а також наратологічний підхід (з метою простеження особливостей викладових форм у досліджуваних текстах).

Матеріалом дослідження стали прозові твори Марії Колцуняк та Івана Садового, опубліковані в прижиттєвих виданнях: М. Колцуняк «Проти филь» (Коломия, 1921), Івана Садового «Безіменні плугатарі» (Львів, 1935), «Танок смерті» (Львів, 1937); у періодичних виданнях, зокрема, у тижневику «Промінь» («Мої згадки» М. Колцуняк, 1907. – № 6), журналах «Дзвінок» («Спомин» М. Колцуняк, 1903. – Ч. 21), «Учительський календар» («З перших днів війни» І. Федорака, 1921. – Річник 7), «Рідна школа» (окремі випуски 1932 – 1933, 1935 рр.), а також у посмертних виданнях («Настрічу сонцю золотому» М. Колцуняк, 2004; «Безіменні плугатарі» Івана Садового, 2003). Допоміжним матеріалом для дослідження творчості, доби письменників став автобіографічний спогад «Мій шлях» (2009) І. Федорака та епістолярій літераторів-педагогів. Використано також матеріали архіву І. Франка (листи до нього М. Колцуняк), які зберігаються у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, та родинного архівного фонду Заклинських із відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України (листи І. Федорака до Б. Заклинського).

Теоретико-методологічну основу роботи склали філософські концепції С. К'єркегора, А. Камю, Ж.-П. Сартра, Г. Сковороди, праці вітчизняних і зарубіжних учених із теорії, історії літератури та методології вивчення літературного твору П. Волинського, О. Галича, Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, Ю. Кузнецова, Л. Мацевко-Бекерської, А. Нямцу, А. Ткаченка, В. Фащенко, А. Щербини й ін. У дисертації було використано літературно-критичні праці І. Франка, Є.-Ю. Пеленського, Л. Ясінчука, історико-літературні дослідження українського письменства В. Агеєвої, С. Андрусів, О. Гнідан, О. Гонюк, І. Денисюка, М. Ільницького, Н. Калениченко, Р. Олійника-Рахманного, Ф. і В. Погребенників, В. Смілянської, Н. Шумило та ін. Аналіз прози М. Колцуняк та Івана Садового здійснювався з урахуванням наукових напрацювань Т. Виноградника, Р. Кирчів, Я. Голяна, О. Мороза, В. Полека.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим спеціальним комплексним науковим дослідженням епічної спадщини М. Колцуняк та Івана Садового. У ній розкрито суть неканонічного поняття «вчительська» проза, уперше досліджено її специфіку та функціонування на прикладі творчості маловідомих літераторів-педагогів М. Колцуняк та Івана Садового (у тому числі в порівнянні зі здобутками класичної прози вчителів-письменників І. Нечуя-Левицького, Б. Грінченка, Степана Васильченка та ін.). Висвітлено стильову манеру письменників, проблемно-тематичні, жанрово-композиційні параметри їх малої та повістєвої прози, розкрито індивідуальні засоби характеротворення. Науково осмислено епічний набуток цих митців в аспекті традицій/інноваційності в письменстві, з'ясовано місце їх творчості в українській «вчительській» літературі перших десятиліть ХХ ст. Аналітико-синтетичний аналіз прозових творів, чимало з яких уперше стали об'єктом літературознавчого дослідження, дозволив охарактеризувати життєву філософію епіків та виявити самотність їх образного світу. Уведення в науковий обіг деяких маловідомих матеріалів і художніх творів дало змогу створити цілісну концепцію творчості письменників.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її матеріали можуть бути застосовані при читанні лекційних курсів новітньої літератури, проведенні спецкурсів і спецсеминарів для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів, у процесі написання дипломних і магістерських робіт, під час вивчення літератури рідного краю в школі. Наукові результати дослідження можуть становити основу для створення літературних портретів М. Колцуняк та Івана Садового, узагальнених досліджень про розвиток західноукраїнської прози, використовуватися в едиційній практиці (при підготовці творів цих письменників до друку та їх коментуванні).

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки дисертації викладалися й обговорювалися на звітних наукових конференціях викладачів і аспірантів Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (2010, 2011, 2014) та Глухівського Національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (2010, 2011), на VI Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток наукових досліджень 2010» (Полтава, 22 – 24 листопада 2010 р.), VII Міжнародній науковій конференції «Українство у світі» (Чернігів, травень 2011 р.), міжнародних наукових конференціях «Українська література в загальноєвропейському

контексті» (Ужгород, 10 – 11 травня 2011 р.), «Що водить сонце й зорні стелі»: поетика любові в художній літературі» (Бердянськ, 20 – 21 вересня 2012 р.), «Від Івана Вишенського до Остапа Вишні та Павла Глазового: розвиток гумору та сатири в літературі» (Київ, 15 листопада 2013 р.) та Всеукраїнській науковій конференції молодих учених «Концепти та константи в мові, літературі, культурі» (Київ, 14 квітня 2011 р.).

Публікації. Результати дослідження висвітлено у восьми статтях, п'ять із яких опубліковані в наукових фахових виданнях України й одна – у науковому фаховому періодичному зарубіжному виданні, та в тезах однієї доповіді.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, висновків і списку використаних джерел (163 позиції). Загальний обсяг роботи становить 208 сторінок, із них основного тексту – 193 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, окреслено стан її вивчення, сформульовано мету й завдання, об'єкт і предмет дослідження, визначено конкретні методи аналізу, висвітлено наукову новизну, практичне значення отриманих результатів, подано відомості про їх апробацію, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі «Ідейно-художня своєрідність прози Марії Колцуняк» викладено теоретичні передумови дослідження: розкрито феномен літераторів-педагогів та їх творчості, а також виявлено поетологічну специфіку прози М. Колцуняк, особливості презентації суспільних, національних, філософських і психологічних проблем у творчості письменниці-педагога та визначено місце її художнього доробку в українській «учительській» прозі кінця XIX – перших десятиліть XX ст.

У підрозділі 1.1. «Феномен письменників-педагогів і «вчительської» прози кінця XIX – перших десятиліть XX ст.» висвітлено теоретичний дискурс «вчительської» прози як результату художніх напрацювань видатних письменників і літераторів «другого ряду», окреслено жанрові доміанти, темарій та істотні художні особливості епічних творів учителів-письменників зазначеного періоду.

Ще в минулих століттях чимало педагогів не лише гідно виконували свій професійний обов'язок, але й проявляли письменницький талант у художній літературі. Багата на такі різнобічно обдаровані особистості й українська література. Г. Сковорода, І. Котляревський, М. Костомаров, І. Нечуй-Левицький, О. Кониський, Л. Глібов, Б. Грінченко та його дружина М. Грінченко, Ю. Федькович, Є. Ярошинська, Степан Васильченко, О. Маковей, Б. Лепкий, Дніпрова Чайка, С. Черкасенко, Григір Тютюнник, В. Сухомлинський та чимало інших знаних письменників свого часу займалися педагогічною діяльністю. Не менш наполегливо працювали в письменницькій та педагогічній сферах і західноукраїнські митці кінця XIX – першої третини XX ст., які реалізували свій талант педагога й письменника в складних суспільно-політичних обставинах, намагаючись протистояти асиміляторським акціям іноземних поневолювачів. До

них належать Д. Макогон, М. Вагилевич (племінник І. Вагилевича), Уляна Кравченко, К. Малицька (Віра Лебедова), М. Колцуняк, Леся Верховинка, В. Жуковецька (В. Вільшанецька), А. Лотоцький, О. Турянський, О. Кобець (Варавва), Іван Садовий, І. Филипчак, О. Цегельська, В. Бірчак та ін., творчість більшості яких дотепер залишається маловідомою широкому загалу читачів. Поряд із видатними літераторами ці письменники відіграли провідну роль у національному й культурно-просвітницькому русі; як представники «вчительської» прози збагатили український літературний процес.

Неканонічний термін «вчительська» проза охоплює, незалежно від ідейно-тематичного спрямування й жанрової приналежності, усю сукупність художніх прозових творів літераторів, які були педагогами і працювали за фахом. Не включаємо до надміру розширеного тлумачення цього поняття художні тексти про вчителів та школу, написані авторами, які не займалися педагогічною діяльністю. У природному поєднанні в одній особистості таланту літератора й педагога і вбачаємо феномен такої творчості.

Масив української «вчительської» прози останньої третини ХІХ – перших десятиліть ХХ ст. жанрово розмаїтий, представлений малою прозою (оповіданнями, нарисами, образками з натури, етюдами, новелами, фейлетонами, памфлетами, літературними казками, байками), соціально-побутовими, психологічними, історичними, автобіографічними повістями й романами тощо. Твори присвячені різноманітним проблемам, серед яких – найбільш близькі авторам педагогічні, а також соціальні, національні, філософські, морально-етичні питання, вагомі в суспільстві минулого століття й актуальні дотепер.

Пояснити феномен «вчительської» прози можна як різнобічною обдарованістю її творців, багато з яких здатні були одночасно плідно працювати за фахом і реалізовуватися в літературній творчості, так і близькістю психологічних особливостей педагогічної та письменницької діяльностей: наукова ерудиція, спостережливість, вдумливість, комунікабельність її виконавців, їхня потреба в діалозі, схильність до аналізу поведінки й внутрішнього світу людини, прагнення служити своєму народові, «абнегація» (І. Франко).

Серед лейтмотивів прози літераторів-педагогів – становлення, діяльність, значення інтелігенції в суспільстві, життя школярів і селянських дітей, традиційна селянська тематика, художнє відтворення трагедії Першої світової війни, теми з історичного минулого України та ін.

Недоліками творів, зумовленими педагогічним фахом літераторів, є певний дидактизм письма, риторичність дискурсу, публіцистичність деяких епізодів, зокрема тих, у яких розкрито суголосні авторським ідейні переконання героїв. Загальні художні особливості «вчительської» прози – її гуманістично-патріотичне та виховне спрямування, жанрове розмаїття, наявність автобіографічних рис, насамперед, у творах, тематика яких пов'язана з особистим життєвим, педагогічним досвідом письменників, акцент на проблемах навчання та виховання молоді, ролі інтелігенції в житті народу, філософська наповненість творів, глибокий психологізм у зображенні персонажів та ін.

У підрозділі 1.2. «Мала проза М. Колцуняк: проблематика, композиційно-сюжетні особливості, індивідуальний стиль» розглядаються тематика,

композиційна специфіка малої прози письменниці та її творча манера як авторки малих епічних жанрів.

Мала проза М. Колцуняк представлена оповіданнями й нарисами, які відображають буття західноукраїнського селянства та вчительської інтелігенції межі XIX і XX століть. Авторка переосмислила важливі соціальні, психологічні й морально-етичні проблеми: соціальної нерівності, яка стоїть на перешкоді щастю закоханих, прив'язаності селянина до майнових цінностей, що позбавляє його вільного життєвого вибору, стосунків батьків і дітей, ускладнених важкими соціальними умовами; висвітлила суспільно вагомі, актуальні в новому й новітньому письменстві питання місії інтелігенції на селі, дискримінації жінки в суспільстві та ін.

У малій прозі М. Колцуняк відчутні спроби оновлення художнього письма шляхом поєднання досвіду «старої» і «нової» літературних шкіл. Її стилю притаманні риси традиційного реалізму другої половини XIX ст.: тематика з буття простолюду, особливий акцент на жіночому безталанні («Сама винна...»), «Як не твоя, то й нічия...», «Оте життя...»), конфлікти соціального характеру, вживання протонародної лексики, збагаченої фразеологізмами, порівняннями, пареміями, які надають оповіданням і нарисам усно-розмовного характеру, національного колориту. Ознаки «нової» белетристики у малій прозі М. Колцуняк, що модернізують її творчу манеру, – це ліризм, настроєвість, звернення до актуальних проблем, зокрема, порушення близьких авторці-педагогу питань: обов'язки вчителя перед народом, статус української мови в чужій державі й обмеження можливостей шкільного навчання нею дітей (автобіографічні нариси «Мої згадки» і «Спомин», присвячені пам'яті батька, Миколи Колцуняка), необхідність індивідуальної свободи й самореалізації жінки в суспільстві (нарис «Без щастя»). В оповіданнях «Сама винна...», «Як не твоя, то й нічия...» з метою мотивації вчинків і переживань персонажів М. Колцуняк вдається до засобів психологічного аналізу, що засвідчує вплив на творчу манеру письменниці естетичних здобутків митців початку XX ст. – О. Кобилянської, В. Стефаніка, Марка Черемшини та ін.

Мала епічна форма визначила композиційно-сюжетні особливості творів, характерні способи моделювання дійсності: переважно напружений розвиток сюжету, причинно-наслідковий зв'язки між подіями в оповіданнях і фрагментарність фабули в автобіографічних нарисах, лаконічна авторська характеристика персонажів, відсутність розлогих пейзажно-портретних описів. Розповіді про події зі значною питомою вагою прямомовних конструкцій (в оповіданнях) та внутрішніх монологів (в оповіданнях і нарисах) психологічно насичують і ліризують зображене.

Підрозділ 1.3. «Характерокреаційні вирішення образу інтелігента-патріота в повісті «Настрічу сонцю золотому» присвячено аналізу ранньої повісті М. Колцуняк, у якій знайшла художнє втілення поширена в літературі кін. XIX – поч. XX ст. тема ролі інтелігенції в житті народу. Основну увагу приділено особливостям характеротворення головних персонажів, які авторка замислила й зобразила як позитивні типи молодого української інтелігенції.

У сюжеті повісті «Настрічу сонцю золотому» (1904) найбільше місця приділено життю галицького інтелігента з народного середовища Штефана

Марчука. М. Колцуняк акцентує увагу на рисах вдачі майбутнього культурного «робітника» на селі, на його поглядах, а не на конкретних формах праці інтелігента для народу. Однак, незважаючи на риторичність і публіцистичність деяких «ідеологічних» тирад Штефана Марчука, які розкривають його ідейні переконання, ще не підкріплені діями, вони не сприймаються лише як резонування. Діяльність героя ґрунтується, насамперед, на його розвинутому почутті обов'язку перед народом, відкритих намірах сприяти вихованню молодого національно свідомої інтелігенції.

Розкриваючи індивідуальність і світогляд пасербиці дрібного чиновника Ліди Оменської, авторка порушила гендерну проблематику, яку активно підносили у своїх творах Н. Кобринська, О. Кобилянська, Л. Яновська, Уляна Кравченко та ін. У повісті постає питання місця жінки в суспільстві та родині, її залежності від гендерних стереотипів. Вагомими в ідейно-художньому задумі письменниці є ті епізоди твору, у яких відображено життя західноукраїнських народних педагогів на межі XIX і XX століть. Вони збагатили характер героїні, якій вдалося вирватися з «затхлого дрібноінтелігентсько-міщанського середовища» (Р. Кирчів) і реалізуватися в учительській праці, а також дозволили М. Колцуняк акцентувати в повісті увагу на нагальних проблемах шкільництва, які порушувалися у творах багатьох авторів тогочасної «вчительської» прози – Степана Васильченка, Івана Садового, Д. Макогона та ін. Це приниження людської гідності педагогів, відсутність належних побутових умов для їх життя і праці на селі, нелегкий шлях зближення інтелігенції з народом.

У структурі характерів протагоністів повісті М. Колцуняк вирізняє центральну загальнолюдську властивість: свідому спрямованість на пошук щастя. Філософська проблема щастя у творі свідчить про інтерес авторки до «вічних питань» людського буття та намагання їх розв'язати. Поняття щастя асоціюється з оновленим письменницею образом-символом «сонця золотого», яке неодноразово зображується в повісті та є ключовим у назві, яка відтворює спільне життєве прагнення Штефана і Ліди досягти кращого життя, не лише власного, а й загалу, самореалізуватися в діяльності для народу: «Двоє, що йдуть настрічу щастю, сонцю золотому».

Світогляд і характери центральних персонажів М. Колцуняк розкриває через їхні думки за допомогою невластивої прямої мови, внутрішніх монологів, а також через спілкування героїв, виявлення життєвої позиції, поглядів, часто близьких авторським. Актуальними як для доби кін. XIX – поч. XX ст., так і в сучасних умовах розбудови незалежної держави, є роздуми письменниці про значення педагогічної праці й особистих якостей учителів, розкриті за допомогою біблійного образу-символу зерна – ідей, знань, культурних цінностей, які мають донести національно свідомі педагоги до молодого покоління українців.

Незважаючи на обмеженість концепції позитивного типу інтелігента-культурника, важливим у характерокреаційних пропозиціях авторки є адресована інтелігенції настанова на органічне наближення до народу, спрямованість на самовіддану працю для нього і разом із ним задля підвищення національно-культурного й економічного рівня життя, досягнення загального розвитку нації.

У підрозділі 1.4. «Специфіка психологізму повісті «Проти хвиль» досліджено своєрідність вияву у творі з життя сільської вчительки внутрішнього

світу особистості, визначено засоби і прийоми психологічного змалювання. У повісті «Проти хвиль» М. Колцуняк глибоко й переконливо розкрила психологію головної героїні, літераторки, народної вчительки Дарійки. Її образ надав твору автобіографічних рис. Однак «Проти хвиль» – повість не про саму письменницю, а про наділену творчим даром, креативну жінку-інтелігентку того часу. Своєрідне місце психологізму у творі мотивується його композиційними особливостями: уведення форми записок персонажа, що стало дієвим художнім методом виявлення психічного стану, посприяло окресленню дискурсу модерної героїні. Нотатки Дарійки позначені рисами імпресіонізму: навколишня дійсність передається через сприймання героїні, фіксуються безпосередні враження в їх динаміці та відчуття в конкретний момент.

В образі Дарійки окреслено соціально-активну особистість патріотичного типу, неординарну індивідуальність, що прагне розвитку. Заголовок твору експлікує його центральну концепцію-ідею: звеличення людини великої сили волі й стійких переконань. У ньому втілено життєве кредо, внутрішня потреба головної героїні й, відповідно, позиція авторки, яка присвятила життя нелегкій громадській і вчительській діяльності.

У повісті переважають засоби інтервентної форми психологічного зображення: записки персонажа, що включають сповідь, сні, символічні візії, самоаналіз, різні види монологів із психологічним підтекстом (звернення, зізнання), які сприяють саморозкриттю характеру. Вагомого значення для відтворення внутрішнього світу людини набувають і засоби екстервентної форми психологізації. Це портрети, які вказують на психологічні особливості персонажів, художні деталі з ідейно-емоційним, символічним, психологічним навантаженням (записки Дарійки – «найкращі частинки» її душі, зів'ялі квіти на столі як пам'ять про коханого й минулі щасливі хвилини), пейзажі, які доповнюють переживання героїні.

Зображенню людини в період Першої світової війни притаманні випробування життєвої міці й відповідності якостям інтелігента-патріота. Крізь призму душі головної героїні М. Колцуняк розглядає комплекс екзистенційних проблем: самотності, сенсу буття, життя і смерті, відчуження особистості, що дозволило глибше охарактеризувати світосприймання людини тієї доби.

У другому розділі «Особливості творчої манери Івана Садового-епіка» досліджено проблематику, ідейно-стильові домінанти малої прози та повістей письменника в контексті епічних набутоків як видатних літераторів-педагогів того часу, так і менш знаних митців, проведено зіставлення його творчого письма з «учительською» прозою М. Колцуняк.

У підрозділі 2.1. «Жанрові та проблемно-тематичні домінанти малої прози письменника» аналізуються ідейно-тематична своєрідність і жанрові особливості новелістики Івана Садового. З'ясовано, що, на відміну від М. Колцуняк, яка у прозі багато уваги приділяла проблемам західноукраїнського селянства й долі жінки в тогочасному суспільстві, основну тему прозових творів письменника визначила його педагогічна діяльність. У новелістиці митця наявні автобіографічні й біографічні елементи як на рівні творення образів, так і в моделюванні життєвих ситуацій. Зокрема, у соціально-психологічному оповіданні «3 перших днів війни» (1921), вірогідно, знайшло художнє втілення

пережите Іваном Садовим під час Першої світової війни: його арешт австрійським патрулем у Косові восени 1914 р. Уже цей ранній твір позначений увагою митця до психології героя, засобами розкриття якої є, насамперед, авторські описи почуттів персонажа та лаконічні внутрішні монологи. Вагомого значення для з'ясування ідейного спрямування твору набувають роздуми заарештованого вчителя про несправедливість вироку. В оповіданні засуджено антилюдяну стихію війни, відчувається глибокий жаль письменника-патріота за всіма закатованими українцями. Цьому сприяло застосування фольклорного прийому олюднення природи – свідка страти безневинних людей.

У пізніших творах («Одна візитація», «На аудієнції», «Бунтівник» та ін.), надрукованих на сторінках журналу «Рідна школа» у 30-их рр. ХХ ст., Іван Садовий реалістично зобразив життя народних учителів післявоєнних років, порушив проблеми дискримінації національних прав українців, статусу української мови в недержавних умовах, принизливості підневільного становища народних педагогів. За жанровими особливостями ці твори – лаконічні «новели акції» (І. Денисюк), засновані здебільшого на гострих конфліктах. Вони характеризуються вмінням автора вибрати вирішальні або випадкові моменти з життя, які дозволяють розкрити яскраві характери головних персонажів, їх суть. Іван Садовий створив образ народного вчителя, який, незважаючи на конфлікти зі шкільними інспекторами, сільськими верховодами, самовіддано працює задля розвитку народу, як-от Шлемко з новели «Одна візитація» й Обічний із «Бунтівника». Епік наголосив на безвідрадному становищі тих учителів, які позбулися посади за звинуваченням у неблагодійності («На аудієнції») чи в марних пошуках місця праці зазнали приниження людської гідності («Торгівля душею»). Для змалювання представників шкільної і сільської влади, священнослужителів, які перешкоджали діяльності українського педагога, автор іноді застосував гумористично-сатиричні засоби: епітети, порівняння, сатирично нюансовані портрети та ін.

Відповідно до жанрової специфіки новел, яким письменник надає перевагу (лаконізм, динамічний сюжет, психологізм, посилення ролі художньої деталі, діалог як найпоширеніший засіб розкриття характерів і драматизації зображеного, несподіваний фінал), Іван Садовий не деталізує багатоаспектну працю вчителів. Однак, вивівши тип позитивного героя з середовища народних педагогів Галичини, автор приділив належну увагу його мовленню й поведінці, через які розкрив власне бачення особистості справжнього вчителя. Головні персонажі малої прози митця є залюбленими у свою професію педагогами, вольовими особистостями з високими моральними принципами, з розвиненою національною свідомістю.

Дещо відмінний за темою й засобами художнього відображення дійсності є твір «Слон». Це гумореска, комічний сюжет якої розгортає кілька епізодів з особистого життя вчителя Андрія Теребейка. Автор зобразив у гумористичному аспекті ті недоліки в характері людини (невпевненість, низька самооцінка), що викликають в оточуючих теплий сміх, однак їхньому носієві завдають душевних страждань. Змалювання таких рис значно психологізувало образ персонажа. Згодом комічний сюжет твору письменник використав у повісті «Весняний гамір».

У підрозділі 2.2. «Апостольська місія вчительської інтелігенції: повість «Безіменні плугатарі» розкрито ідейно-тематичне спрямування популярного свого часу твору Івана Садового та особливості змалювання в ньому постатей і подвижницької праці галицьких народних учителів.

Проблематика соціально-психологічної повісті «Безіменні плугатарі» (1935) визначена актуальними питаннями в західноукраїнському суспільстві поч. ХХ ст.: суспільна роль інтелігенції, формування особистості українця-педагога та громадського діяча під тиском чужої влади, його добровільна жертвовність заради національно-культурного поступу народу, єднання освіти й церкви для духовного відродження українців і т. ін.

Головне ідейне навантаження несуть образи національно свідомих народних учителів, на характеротворенні яких позначився власний досвід педагогічної та суспільно-громадської праці літератора-педагога. Сюжет «Безіменних плугатарів» розгортається двома взаємопов'язаними лініями: життя і подвижницька діяльність досвідченого вчителя Івана Несторовича та шлях до здобуття педагогічного фаху й самовіддана праця на освітянській ниві юнака Михайла Лугового. У назві твору простежується мотив вчительської самовідданості, розкритий у сюжетних ситуаціях і на рівні характеротворення протагоністів.

Народні вчителі змальовані в динаміці суперечностей між прагненням присвятитися рідному народові, повести його на шляху національно-культурного розвитку, з одного боку, та протидією зовнішніх обставин – із іншого. До них належать нечисленність національно свідомої інтелігенції, відсутність організованої координації в її роботі, постійні конфлікти з польською владою, що чинила утиски у сфері національної освіти українського народу, нерозуміння деякими селянами необхідності громадської роботи на селі, часті переведення педагогів на нове робоче місце, побутова невлаштованість учителів та ін. Подібні сюжетні перипетії простежуємо як у повістях М. Коллуняк, так і в «вчительській» прозі Д. Макогона, Б. Грінченка, Степана Васильченка та ін. М. Коллуняк зобразила здебільшого жінок-інтелігенток, народних учительок, що роблять перші кроки на шляху єднання з народом або невдоволені своєю скромною участю в громадському житті, наприклад, Ліда з «Настрічу сонцю золотому» та Дарійка з «Проти хвиль». Натомість протагоністи повісті «Безіменні плугатарі» Івана Садового виступають вихідцями з селянських родин, невтомними мужніми чоловіками, сенсом життя яких є альтруїстичне служіння народу.

Апостольську місію вчительської інтелігенції розкрито автором на прикладі світогляду й діяльності Несторовича та Лугового за допомогою характерологічних засобів і прийомів, зокрема, через ситуації спілкування персонажів, монологи, поведінку, вчинки, реакцію на зовнішні обставини, а також сюжетні перипетії. Цю подвижницьку працю педагогів зображено на кількох рівнях: культурно-просвітницькому, національно-виховному, суспільно-громадському.

Вагомого значення набуває в повісті «відшевченківський» образ-символ перелогу. «Широкий переліг, який жде витривалих та невтомних плугатарів», є наскрізним символом сплюндрованого національного буття, занедбані культури

рідного народу, його безпросвітного життя. Прислужитися справі національного розвитку, просвітити селянство, відродити, зберегти українську культуру – основні гасла концепції українських письменників-педагогів, учительської інтелігенції, яка представлена в алегорично-символічному збірному образі «безіменних пflugатарів» у повісті Івана Садового.

У творі помітні традиції «ідеологічних» роману й повісті, що простежуються в українській літературі від прози П. Куліша, О. Кониського, І. Франка, І. Нечуя-Левицького, Б. Грінченка, присвяченої місії інтелігенції. Це, зокрема, тотожність соціальних, національно-політичних і культурних проблем, уведення програмних тирад героїв, функції головних персонажів як носіїв певних ідей, наприклад, необхідності об'єднання інтелігенції з народом заради збереження національної ідентичності, зображення місії вчителів як доленосної.

У підрозділі 2.3. «Ідейно-тематична й стильова своєрідність повісті «Танок смерті» доведено, що аналізований твір, у якому втілено роздуми Івана Садового про життя покутського села під час Першої світової війни і його досвід педагогічної праці в екстремальних умовах, є результатом модерністських пошуків митця. У «Танку смерті» (1937) знайшли вияв екзистенційні питання буття людини, її вибору, духовної витримки, провини та відповідальності. У повісті ефективно функціонують мотиви розгубленості людини перед неминучою кінечністю власного буття, відчуженості й абсурдності навколишнього світу, що відповідає модерністському письму белетристів міжвоєнного періоду.

«Танок смерті» – метафорично-символічна багатозначна назва, яка готує читача до сприйняття відображених у творі жахливих подій воєнного часу: кровопролиття, гвалтувань, страт, убивств, є віддзеркаленням трагічних доль тих, хто став жертвою кривавого лихоліття, і водночас – долі всієї багатостраждальної України. Ідейно-емоційною та естетичною домінантою твору є антивоєнний і гуманістичний пафос. Доля засуджених до страти безневинних людей, моральне обличчя жінок під час війни, трагедія матерів, змушених ховати вбитих позвірячому синів, майбутнє дітей війни – ці та інші загальнолюдські проблеми домінують у повісті Івана Садового.

Змальовуючи трагедії в житті українців, письменник актуалізував питання незахищеності людини в часи лихоліття. Автентичності зображуваного епік досягає достовірністю натуралістичних художніх деталей, кольорописом, у якому переважає барва крові, наприклад, застигла кров на грудях убитого юнака, закривавлені білки очей його нещасної матері та ін.

У «Танку смерті» знайшла продовження широко висвітлена в «Безіменних пflugатарях» тема визначної місії вчительської інтелігенції, гартування типу українця-педагога й громадського діяча. Як і М. Колцуняк в епізодах повісті «Проти хвиль», які стосуються праці вчительки за війни, Іван Садовий образом педагога Ворона стверджує: у цих складних обставинах обов'язки інтелігента збільшувалися, вимоги до його особистості посилювалися. Виконання педагогом національного призначення митець вбачає як у його духовній взаємодії з рідним народом (співпереживанні, підтримці), так і в намаганні власними силами сприяти збереженню нації (навчання дітей у воєнний час, рішення вступити в лави Січових стрільців). Учитель у творі

постає людиною незламної вдачі, яка гідно несе тягар буття, на межі життя і смерті зберігає національну свідомість та не втрачає морального обличчя.

Порівняно з першою повістю, у «Танку смерті» застосовується ширший арсенал засобів психологічного зображення. Художні деталі відтворюють настроєві чинники прояву конкретної особистості, іноді набувають символічного значення, наприклад, деталі-символи: «прірва», «безодня», «світлина» та ін. Передчуття, видіння, сні відображають глибину переживань персонажів, є також символічними. Ідейно-тематична своєрідність повісті визначається тим, що письменник із позицій конкретно-історичного аналізу, використавши художні засоби у створенні епізодів, особистостей, розкритті психології персонажів, зобразив воєнну дійсність, що мислиться ним, насамперед, як деструктивна, руйнівна стихія, узагальнив трагічні події і глибинне горе людей, приречених на смерть, психологічні травми, духовне зубожіння.

До істотних поетологічних рис екзистенціалізму, що визначає стильову палітру повісті, відносимо розгортання композиційно-сюжетної канви крізь призму філософії безвиході, абсурдності воєнної дійсності. Образ світу у творі подається як вияв безглуздя війни й тотального нищення. Автор зосереджений на душевному світі персонажів, розглядає філософські проблеми перебування людини у ворожому їй середовищі на межі життя і смерті, у критичних станах – самотності, страху, туги, відчаю. Супутніми стильовими компонентами в повісті є елементи натуралізму й символізму.

У підрозділі 2.4. «Повість з учительського життя «Весняний гамір»: концепція героя в контексті моделювання дійсності» здійснено художній аналіз твору з позицій ідейного навантаження головного персонажа та гумористично-сатиричних засобів відтворення життєвих реалій. Визначено, що специфіка моделювання дійсності у «Весняному гаморі» (1938) відмінна від інших повістей митця. Тут Іван Садовий виявив себе як гуморист і сатирик, зобразив комічні недоречності життя та поведінки персонажів. Письменник гумористично змалював образ студента семінарії, згодом учителя Василя Теребейка. У ньому впізнаємо самого автора, який частково «олітературив» автобіографічний матеріал. Із власним персонажем автора об'єднують деякі риси вдачі й зовнішності, а також тотожні епізоди біографії, наприклад, навчання в семінарії, перебування в прифронтових умовах у воєнний час та ін. Уводячи комічні ситуації, пов'язані з Теребейком, Іван Садовий порушує проблеми соціального й національного характеру, а саме: відсутність у деяких учителів педагогічного такту, міжнаціональний антагонізм поляків і українців, система доносів у навчальному закладі.

У повісті гумористичну критику недоліків характеру головного персонажа, які наголошуються в тексті гетеродієгетичного наратора і виявляються в комічних епізодах, автор поєднує з відтворенням самовідданої багатогранної діяльності Теребейка як педагога й суспільного діяча. Просвітницькою і громадською працею герой втілює у творі авторську концепцію свідомого, соціально активного інтелігента, який обстоює самобутність свого народу, спрямовує його на шлях культурного поступу.

З іншого боку, повість Івана Садового характеризують елементи ліро-драматизму, що пов'язано, передусім, із епізодами переїзду вчителя на нове

робоче місце, перебування персонажа у прифронтових умовах, де він помітив прояви брутальності й несправедливості, відчув ностальгію за рідним краєм.

Діапазон гумористично-сатиричних засобів і прийомів творення персонажів Івана Садового різноманітний: описи з використанням комічного характеру деталей, контраст, комічні епізоди, самохарактеристика, листи, прізвиська героїв, приказки, епітети, порівняння гумористичного чи сатиричного забарвлення. Своєрідність відображення дійсності в повісті «Весняний гамір» полягає в тому, що автор зумів поєднати український гумор, яким охарактеризував головного персонажа-вчителя й зображення взаємин у селянському середовищі, їдку сатиру й дотепну іронію, коли йдеться про персонажів – носіїв характерних вад. Серед них – вершители польської політики в Галичині у галузі народної освіти, наприклад, шкільний інспектор Келлер, та сили, що підтримували існуючі порядки, представлені особами викладача семінарії поляка Гіревича, шкільного вчителя Петраша та ін.

Висновки репрезентують узагальнені результати дослідження.

Неканонічний термін «вчительська проза» охоплює масив художніх прозових набутоків літераторів, життя яких було присвячене педагогічній діяльності. Феномен такої творчості полягає у природному поєднанні в одній особі таланту письменника й педагога, а відповідно – письменницької та учительської праці, у їх взаємовпливі, який знайшов відображення у художніх текстах на різних рівнях: ідейно-тематичному, сюжетному, характеротворчому. Українська «вчительська» проза кінця ХІХ – перших десятиліть ХХ ст. є змістовною в пізнавальному й цінною в художньо-люднознавчому рівнях, україноцентричною, що зумовлювалося потребами доби, коли українство, роз'єдане кордонами різних країн, відстоювало свої права на національне життя й культурну самобутність. Твори літераторів-педагогів (Б. Грінченка, Степана Васильченка, О. Маковея, Д. Макогона, Уляни Кравченко, І. Филипчак, Є. Ярошинської та ін.) об'єднують гуманістично-патріотичне та виховне, незрідка етнопедагогічне спрямування, жанрове й тематичне розмаїття, психологізм характерокреаційних вирішень, автобіографічність і біографізм, насамперед, у текстах учительської тематики, акцент на проблемах навчання та виховання молоді, суспільної ролі інтелігенції та ін. Ці особливості характеризують і прозовий набуток двох літераторів із Західної України – Марії Колцуняк та Івана Садового.

Увійшовши в літературне життя в перші роки ХХ ст., М. Колцуняк поповнила когорту талановитих учителів-письменників своєї доби. Її мала проза, представлена жанрами оповідання та нарису, прикметна художнім, реалізоцентричним відтворенням життя й побуту західноукраїнського селянства межі ХІХ і ХХ століть, жіночої недолі в умовах тогочасного суспільства, подвижницької праці народного педагога. Композиційно-сюжетні й стильові особливості малої прози письменниці становили в основному напружений розвиток сюжету, глибоке розкриття фактів соціального і психологічного плану на прикладі буття однієї родини чи долі людини, прямі причинно-наслідкові зв'язки між подіями в оповіданнях і фрагментарність фабули в нарисах, відсутність розлогих пейзажно-портретних описів, залучення поезики контрастів у характерокреаційних «ходах».

Лейтмотив повістей М. Колцуняк становить ґрунтовний реалістичний показ становлення української вчительської інтелігенції та її вагомої ролі в житті народу. Постаті протагоністів повісті «Настрічу сонцю золотому», представників національної демократичної інтелігенції, просвітян, письменниці створює здебільшого традиційними засобами: авторська, авто- й опосередкована характеристики, діалогічне й внутрішнє монологічне мовлення. Його фактура наснажена авторськими інтенціями й міркуваннями з приводу високого призначення вчителів у суспільстві.

Продовжуючи традиції української жіночої прози зламу століть (твори Н. Кобринської, О. Кобилянської, Л. Яновської та ін.), М. Колцуняк як у малій прозі, так і в повістях, різнобічно осмислює становище жінки в суспільстві, розкриває передусім жіночий психологізм. В останній повісті «Проти хвиль» письменниці акцентує увагу на внутрішньому світі особистості харизматичної жінки-інтелігентки, народної вчительки. Поглиблення психологізму у творі відбулося завдяки ліризації першоособової нарації, насиченню її автобіографічними моментами, активному залученню інтервентної та екстервентної форм зображення. Ефективними чинниками прозописьма М. Колцуняк виявилися: культивування уведених щоденникових записів персонажа як характеристикних маркерів його внутрішнього світу, збільшення питомої ваги внутрішнього мовлення, використання художніх можливостей онейричної символіки, насичення твору внутрішньою конфліктністю, неописовість деталей, психологізація довкілля.

Суттєвими ознаками стильової манери М. Колцуняк є властива жіночій прозі лірична й ліро-драматична тональність та емоційність оповіді, посилена увага до мікросвіту особистості, трактування фактів життя людини з погляду її переживань чи особливостей світогляду, художнє переосмислення фольклорних мотивів і філософських категорій, «вічних питань» людського буття. Авторка схильна до трагедійності світоспоглядання, а її творам притаманна, переважно, нещаслива кінцівка. В основному, письменницьке кредо М. Колцуняк позначене впливом філософії позитивізму та домінуванням реалізму. В індивідуальному стилі письменниці функціонують також суміжні компоненти образного синтезу зі сфери модернізму. У творі «Проти хвиль» помічаємо риси екзистенціалізму (зображення трагічної самотності людини в світі, перебування її в межовій ситуації), імпресіоністську манеру письма (фіксація почуттів і переживань героя). Однак вияви модерних віянь та превалювання психологічної манери в названій повісті характеризують М. Колцуняк більшою мірою як пізню традиціоналістку.

Творчість Івана Садового характеризує авторський варіант реалізму із заглибленням у психологічний модус людини, близький до М. Колцуняк, поєднання епічності з ліричністю й драматизмом у моделюванні ситуацій та в образотворенні. Головним персонажем белетристики митця, на відміну від прози М. Колцуняк, є завжди сильний духом чоловік, народний учитель – alter ego автора.

Малу прозу Івана Садового на теми шкільництва репрезентують жанри новели, оповідання, гуморески. Письмо автора показує вагомістю автобіографічних переломлень і біографічних елементів, осудом негативних проявів дійсності за допомогою гумористичних і сатиричних засобів,

заглибленням у внутрішній світ головних персонажів, напруженістю і драматизмом дії. Встановлено, що жанрові переваги Івана Садового в менших формах належали новелам із їхнім лаконізмом, концентрованим часом, динамічним сюжетом. Діалог як найпоширеніший засіб характеротворення і драматизації зображеного дозволив письменнику розкрити сформовані ідейно-моральні засади протагоністів, які є переконаннями автора-педагога: утвердження доцільності рідномовного навчання, самозречене ставлення до вчительської діяльності, осуд тих, хто позбавляє педагога можливості працювати задля розвитку рідного народу та ін.

Повісті Івана Садового характеризуються естетичною асиміляцією значного спектра національних, суспільних, психологічних та ін. проблем. До головних серед них віднесемо збереження національної самобутності, етнопедагогічна функція вчительської інтелігенції, її визначальна роль у соціально-громадському й політичному житті, нелегкий шлях формування особистості українського народного педагога. У повісті «Танок смерті», як і у «Проти хвиль» М. Коллуняк, знайшла мистецьке опосередкування філософська екзистенційна проблематика сенсу життя, самотності, провини та відповідальності, страждань людини у ворожому середовищі (у воєнних умовах), на межі життя і смерті (фізичної чи моральної).

Стильові особливості повістевой прози письменника створюють чіткість сюжетно-композиційних побудов, яскравість реалістичних художніх картин, «графічне» розмежування епізодів, виразність концептуального паралелізму між змаганнями персонажів-учителів і громадською активізацією села, ідеалізація головних героїв, у характеротворенні яких посилено діяльнісний аспект, відсутність розлогих описів, автобіографізм багатьох епізодів. Оптимістично налаштований письменник, на відміну від М. Коллуняк, здебільшого моделював у творах щасливу розв'язку, далеку від невмотивованого «хеппі-енду». Викладову стратегію у прозі Івана Садового реалізує гетеродієгетичний наратор, який одночасно є репрезентантом авторського погляду на зображуване, що простежується через емоційну забарвленість, схвильованість, ліризм викладу. Погляди автора, патріотичного суспільного діяча, домінують у творах. Це виявляє і персонажний дискурс – діалоги та монологи протагоністів повістей, які відзначаються ідеологічним, програмним спрямуванням. Тож, є підстави вести мову про продовження Іваном Садовим традицій «ідеологізації» романного чи повістєвого письма І. Франка, І. Нечуя-Левицького, Б. Грінченка та ін.

Успадкувавши з «ідеологічної» прози постійні теми та ідеї (формування типу вчителя-патріота й громадського діяча, опозиційного до чужої та недемократичної влади, визначна місія педагогів), письменник у гумористично-сатиричній повісті «Весняний гамір» гострокритично засудив польську політику в галузі шкільництва на українських теренах Східної Галичини. Індивідуальний стиль митця у творі позначений художнім умінням психологічно поглиблено висвітлити характер інтелігента-патріота, за допомогою гумору розкрити недоліки вдачі чи сатирично загострити події, через комічні ситуації порушити проблеми суспільного звучання.

Реалістична домінуюча манера прозописма Івана Садового не стала на заваді опануванню автором новітніх засобів, прийомів і форм художнього відображення

дійсності. На повісті «Танок смерті» відчутно позначився вплив актуальної в міжвоєнний період (20–30-их рр. ХХ ст.) філософії екзистенціалізму: акцентування на кризових ситуаціях у житті людини й суспільства, що перебуває в умовах складних історичних випробувань і під владою zdeформованих війною обставин, художньо аналітичне осмислення ситуацій втрати ілюзій, відтворення дійсності через світ внутрішнього «я» персонажа.

Таким чином, у прозі М. Колцуняк та Івана Садового простежуються відмінності в жанрово-композиційних домінантах, формах інтерпретації реальності, образах персонажів та їх характерокреаційних вирішеннях, що є результатом творчої закономірності, світосприймання та стильової оригінальності письменників. Спільними рисами художньої прози цих митців є реалістичне відображення нагальних питань національного й соціального життя Західної України кін. ХІХ – поч. ХХ ст., художнє опрацювання проблематики навчання й виховання української молоді в тогочасних освітніх закладах, визнання важливості діяльності народних учителів у суспільстві як за мирного часу, так і за воєнного лихоліття, заклик до української інтелігенції дієво єднатися з народом. У повістях письменників виведено ідеалізовані образи інтелігентів як еталонів наслідування для вчителів і всіх співгромадян, відтворено шляхи підготовки й життєві університети національно свідомого педагога, акцентовано мотив учительської самовідданості, «олітературено» біографічні чинники як відповідники авторських інтенцій. Митці поєднали у творах традиційну й по-модерністському оновлену техніку письма. До останньої відносимо переважання в характеротворенні тих засобів, які дозволяють передати психологію особистості; наявність оновлених масштабних символів («сонця золотого», «безіменних плугатарів», «перелогу», «танку смерті»), що засвідчують філософічність моделювання дійсності; розгляд екзистенційних проблем крізь призму душі персонажа.

Важливість літературної праці М. Колцуняк та Івана Садового в розвитку української літератури перших десятиліть ХХ ст. полягає в тому, що вони, поряд із іншими літераторами-педагогами того часу, зокрема й «другого ешелону» (Д. Макогон, Уляна Кравченко, І. Филипчак та ін.), своєрідно та на підставі автопсії охарактеризували свою добу та її ідеологічні течії, параметри духовного й освітнього життя, характер культурно-історичної епохи. Письменницькою діяльністю вони вписали самобутню сторінку у вітчизняну художню «вчительську» прозу своєї доби, чим заслуговують на громадське визнання й наукове поцінування.

Основні положення дисертації викладено в публікаціях:

1. Клейменова Т. Художнє відображення життя й діяльності народних учителів Галичини у повісті «Безіменні плугатарі» Івана Садового / Тетяна Клейменова // Філологічні науки : зб. наук. праць Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка. – Полтава, 2010. – Вип. 3 (6). – С. 47 – 53.
2. Клейменова Т. «Учительська» проза Івана Садового: проблематика та характерологія / Тетяна Клейменова // Науковий вісник Миколаївського

державного університету імені В. О. Сухомлинського : зб. наук. праць / за ред. М. І. Майстренко. – Миколаїв : МДУ ім. В. О. Сухомлинського, 2011. – Вип. 4.7. – С. 32 – 36. – (Серія «Філологічні науки»).

3. Клейменова Т. / Художнє моделювання вчительської праці у повістевій прозі Марії Колцуняк та Івана Садового / Тетяна Клейменова // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. праць Ужгородського національного університету / відп. ред. І. В. Сабадош. – Ужгород, 2011. – Вип. 16. – С. 139 – 142.

4. Клейменова Т. В. Концепція героя та специфіка моделювання дійсності у повісті «Весняний гамір» Івана Садового / Т. В. Клейменова // Літературознавчі студії. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2011. – Вип. 33. – С. 204 – 208.

5. Клейменова Т. В. Специфіка розкриття теми трагічного кохання в оповіданнях Марії Колцуняк / Т. В. Клейменова // Актуальні проблеми слов'янської філології : міжвуз. зб. наук. ст. / гол. ред. В. А. Зарва. – Бердянськ : БДПУ, 2013. – Вип. XXVII. – Ч. 4. – С. 259 – 266. – (Серія «Лінгвістика і літературознавство»).

6. Клейменова Т. В. Мотив учительської самоотверженності в прозе писателів-педагогів Івана Садового и Марии Колцуняк / Т. В. Клейменова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2014. – № 1 (31) : в 2-х ч. – Ч. II. – С. 89 – 92.

Додаткові публікації:

1. Клейменова Т. Іван Садовий – народний учитель і письменник Покуття / Тетяна Клейменова // Українська література в загальноосвітній школі. – 2010. – № 6. – С. 7 – 9.

2. Клейменова Т. Проблемно-тематичні домінанти малої прози Марії Колцуняк / Тетяна Клейменова // Український вимір : міжнародний зб. інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори. – Чернігів, 2011. – Ч. 10. – С. 79 – 82.

3. Клейменова Т. «Учительська» проза Марії Колцуняк й Івана Садового / Тетяна Клейменова // Розвиток наукових досліджень 2010 : Матеріали шостої Міжнародної науково-практичної конференції, м. Полтава, 22 – 24 листопада 2010 р. – Полтава : ІнтерГрафіка, 2010. – Т. 11. – С. 87 – 90.

АНОТАЦІЇ

Клейменова Т. В. Поетика «вчительської» прози Марії Колцуняк та Івана Садового. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2014.

Дисертацію присвячено дослідженню поетики прозового набутку письменників-педагогів Марії Колцуняк та Івана Садового, її структуротвірної та характерологічної реалізації, рис індивідуального стилю митців. У роботі введено

неканонічне поняття «вчительська проза», визначено її феномен й узагальнено специфічні риси в парадигмах творчості українських літераторів-педагогів кінця XIX – перших десятиліть XX ст. Охарактеризовано проблематику, жанрово-композиційні особливості, літературну характерологію, ідейно-стильову самобутність малої та повістєвої прози Марії Колцуняк та Івана Садового, що сприяло здобуттю ширших науково-об'єктивних знань про західноукраїнську «вчительську» прозу. Епічний набуток митців осмислено в аспекті традицій/інноваційності в українському письменстві, у порівнянні з досягненнями прози літераторів-педагогів «першого ряду» та менш відомих репрезентантів «учительського письма».

Ключові слова: «учительська» проза, поетика, письменники-педагоги, характерокреаційні засоби, індивідуальний стиль, психологізм, концепція героя.

Клейменова Т. В. Поэтика «учительской» прозы Марии Колцуняк и Ивана Садового. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2014.

Диссертация посвящена исследованию поэтики прозаического наследия учителей-писателей Марии Колцуняк и Ивана Садового. В работе вводится неканонический термин «учительская» проза», который рассматривается как совокупность художественных прозаических произведений писателей, совместивших в жизни литературную и педагогическую деятельность.

На основе общей характеристики тематики и жанровой полифонии произведений знаменитых и менее известных украинских учителей-писателей конца XIX – первых десятилетий XX ст. определяются лейтмотивы и художественные особенности «учительской» прозы, научно-объективные сведения о которых расширяются в процессе комплексного анализа эпического наследия Марии Колцуняк и Ивана Садового.

В работе исследованы проблематика, идейно-тематическое своеобразие, жанрово-композиционные особенности малой прозы обоих литераторов-педагогов и их повестей: «Навстречу солнцу золотому», «Против волн» М. Колцуняк, «Безымянные плугари», «Танец смерти», «Весенний гам» Ивана Садового. Определены стилевые доминанты, литературная характерология, средства психологизации текстов и создания художественного мира репрезентантов «учительского письма».

Эпическое наследие М. Колцуняк и Ивана Садового осмыслено в аспекте традиций/инноваций в украинской литературе, в сравнении с достижениями прозы писателей-педагогов «первого ряда» (И. Нечуя-Левицкого, Б. Гринченко, Степана Васильченко и др.), а также менее известных литераторов (Ульяны Кравченко, Е. Ярошинской, Л. Яновской, И. Филипчика, Д. Макогона).

Обосновано влияние опыта педагогической, общественно-просветительской деятельности М. Колцуняк и Ивана Садового на идейно-тематическое своеобразие их произведений из жизни интеллигенции, на создание характеров протагонистов, формирование творческой манеры писателей.

На основе анализа произведений обоих литераторов-педагогов выделено их отличительные и общие художественные черты. Среди общих особенностей «учительской» прозы М. Колцуняк и Ивана Садового – акцент на проблемах обучения и воспитания молодежи, жизнедеятельности народных учителей и их функций в обществе, наличие в повестях идеализированных образов интеллигентов, эталонов наследования для педагогов, проведение мотива учительской самоотверженности, четко выраженное автобиографичное начало как проявление авторских интенций.

Преимущественно реалистичная манера письма не воспрепятствовала овладению писателями новыми формами художественного отображения действительности: предпочтение в создании характеров средств, позволяющих передать психологию личности, наличие обновленных масштабных символов, наполнение текстов философским смыслом.

Сделан вывод о значимости индивидуального вклада М. Колцуняк и Ивана Садового в украинскую «учительскую» прозу современной им эпохи. Комплексное аналитико-синтетическое исследование прозаического наследия М. Колцуняк и Ивана Садового, впервые осуществленное в литературоведении, позволяет утверждать, что их творчество имеет художественно-эстетическое значение и сегодня сохраняет воспитательное влияние на читателя.

Ключевые слова: «учительская» проза, поэтика, писатели-педагоги, характерокреационные средства, индивидуальный стиль, психологизм, концепция героя.

T.V. Kleymenova. Mariya Koltzuniak's and Ivan Sadovy's 'teachers' prose, poetic style». – Manuscript.

Thesis for gaining the philological sciences degree candidate on the speciality 10.01.01 – Ukrainian literature. – M. P. Drahomanov National pedagogical university, Kyiv, 2014.

The thesis is devoted to investigating the poetic style of the prose works of the writers-teachers Mariya Koltzuniak and Ivan Sadovy, its structure creating and characterological realization, the authors' individual style peculiarities. The investigation introduces the non-canonic notion 'teachers' prose, its phenomenon is defined and the specific features in the paradigms of the end of the XIXth century – the first decades of the XXth century Ukrainian teachers-writers group creative activity are generalized. The problem set, genre and plot peculiarities, literary characterology, ideas and style individual peculiarities of the short novelette prose of Mariya Koltzuniak and Ivan Sadovy promoting getting the wider scientific and objective knowledge on the Western Ukrainian 'teachers' prose are characterized. The epic acquisition of the authors is analyzed in the aspect of traditions/innovations among the Ukrainian writers compared to the achievements of the 'first row' teachers-writers and less known representatives of the 'teachers' prose.

Key words: 'teachers' prose, poetic style, writers-teachers, character-creating means, individual style, psychologism, hero conception.

НБ НПУ

100198258

Підписано до друку 22.05.2014 р. Формат 60x90 1/16
Гарнітура Times. Папір офсетний
Друк офсетний. Наклад 100. Ум. друк. арк. 0,9. Зам. № 14/3
Видруковано ТОВ «Четверта хвиля», ДК № 340,
03039, Київ, просп. Червонозоряний, 119, оф. 213, тел. 221-13-82